

Opponensi vélemény

Szovák Kornél: *Svpplementvm ad Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hvngariae* című, az MTA doktora címért benyújtott értekezéséről

Henri Pirenne, a neves belga gazdaságtörténész indítványára az Union Académique Internationale 1920-ban elhatározta, hogy az európai akadémiákat felszólítja a két bővített kiadást is megért *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* (Conditum a Carolo du Fresne domino du Cange), népszerű nevén: a *Du Cange*, új változatának elkészítésére. Az volt a nemzetközi vállalkozás célja, hogy az új szótárral alapvető segédeszközt biztosítson a középkori kultúrák kölcsönhatásának vizsgálatához. Eredetileg a kora középkor latin szókészletének feldolgozására gondoltak, de később a 800-tól 1200-ig terjedő korszak feltárása mellett döntöttek.

A nemzetközi szervezet felhívására Európa számos országában megindult a munka. A nemzeti akadémiák általában kettős feladatra vállalkoztak. Tervbe vették, hogy egyfelől feldolgozzák és rendelkezésre bocsájtják az új szótár, a *Novum Glossarium* számára szükséges anyagot, másfelől ezzel párhuzamosan, de más – saját történetüknek megfelelő – korszakhatárt szabva, elkészítik országuk vagy nyelvterületük középkori latin szótárát. A szép tervek csak részben valósultak meg. A munka a második világháború okozta kényszerszünet után változó intenzitással folytatódott, s a legtöbb helyen ma sem ért véget. Mind a nemzetközi, mind a számos nemzeti vállalkozás tekintélyes terjedelmű, de – tisztelet a néhány kivételnek – jobbára befejezetlen publikációkat tud felmutatni.

A Magyarországi Középkori Latinság Szótára a többi nemzeti szótárhoz hasonlóan szorosban kapcsolódik ahhoz a nemzetközi vállalkozáshoz, amely a *Novum Glossarium* megteremtését tűzte ki célul. A Magyar Tudományos Akadémia 1927-ben lett az Union Académique Internationale tagja, s a nemzetközi szervezet 1932. évi felkérésére örömmel kapcsolódott be a munkába. Az I. és a II. osztály tagjaiból 1934-ben Szentpétery Imre, a történeti segéttudományok egyetemi tanára vezetésével megalakult a Középkori Latin Szótárbizottság, amely úgy határozott, hogy a *Novum Glossarium* számára biztosítja a magyar anyagot és egyben elkészíti a középkori Magyarországon használt latin szókinccs szótárát. Természetes volt számukra, hogy a középkori Magyar Királyság kiadott forrásanyagát kell feldolgozni Szent Istvántól Mohácsig. Ezzel a döntéssel a tudományos érdeket előbbre helyezték a politikai megfontolásokkal szemben. Hogy világos legyen: nem a trianoni határokat vették figyelembe a Szótár munkálatai során. Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert

azóta kétszer is (a pápai oklevelek és a várostörténeti források esetében) a nemzetközi elvárásoknak engedve, a mai határok jelölték ki a hazai kutatás tereumát, noha semmi sem akadályozta meg, hogy akár hazai használatra a teljes anyag is elkészüljön.

A megkezdődött anyaggyűjtést a második világháború megakasztotta, majd a középkori kutatásoknak nem kedvező új tudománypolitika késleltette az újrakezdést és hátráltatta a folytatást. Bár az 1950-es évek végén a körülmények valamit javultak, s ennek köszönhetően ifj. Horváth János révén a *Novum Glossarium* korszerű magyar anyaghoz jutott, a szótár ügyéhez méltó anyagi és személyi feltételek csak 1977-ben teremtődtek meg. Nem a Boronkai Iván vezette munkacsoporton, hanem a körülmények (szerencsére átmeneti) rosszabbodásán és döntően a kiadón múlott, hogy A Magyarországi Középkori Latinság Szótárának közzététele csak 1987-ben kezdődött meg. Eddig öt kötete látott napvilágot, amely az A-tól I betűig terjedő szókinccset dolgozta fel. Miként a hazai és a külföldi recenziók mutatják, a megjelent kötetek kedvező fogadtatásban részesültek. A Szótár befejezetlenül (*pars pro toto*) is megkönnyíti a filológusok, történészek, levéltárosok, nyelvészek, néprajzkutatók, régészek és mások munkáját. Ösztönzi a hazai középkorkutatást, a terminológiai vizsgálatokat, a jelentésváltozások bemutatását. Végül, de nem utolsósorban a középkori latin Európa keleti határvidéke minden bizonnyal legjelentősebb forrásanyagát bekapcsolja a nemzetközi kutatásba, széleskörűen lehetővé teszi a komparatív vizsgálatokat, a *Novum Glossarium* célkitűzésének megfelelően a kultúrák kölcsönhatásának feltárását. A latin Európa nyelvi egysége ugyanis sohasem mosta egybe a kultúrákat, az egységen belül azok különbözősége is kifejeződött.

Szovák Kornél, az akadémiai doktori értekezés szerzője 1987-ben, vagyis ugyanabban az esztendőben került a Boronkai Iván vezette munkacsoportba, amikor a Szótár közreadása megkezdődött. A középlatin filológia és a középkortörténet iránti érdeklődését a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanárai keltették fel, amit az ELTE oktatóival tudatosan fejlesztett tovább. Szovák Kornél alkalmazásával latin és történelem szakos diplomás tagja lett a filológusok alkotta munkacsoportnak, amely valódi műhelyként működött. Boronkai Iván mellett Szovák hamarosan elsajátította a szótárkészítés minden fortélyát, olyannyira, hogy a IV. kötet társzerkesztője, majd Boronkai Iván sajnálatosan korai halálát követően 1995-ben az V. kötet és egyben a sorozat szerkesztője, a munkacsoport vezetője lett.

Ilyen előzmények után nem volt váratlan, hogy lexikográfiai témából nyújtotta be akadémia doktori értekezését. Annak ellenére, hogy eddigi munkássága alapján eszme-, egyház- és recepciótörténeti témát feldolgozó vagy krónikaproblémákat tárgyaló disszertáció is készíthetett volna. Szovák Kornél azonban közel negyedszázados szótárkészítő tevékenységéből is következően a hazai és a nemzetközi középkorkutatás szolgálatát vállalta. Nagyon helyesen tette, hiszen benne bízhatunk, hogy a 77 éve megkezdett, Huszti József, ifj. Horváth János, Boronkai Iván és Szovák Kornél nevével fémjelzett munkálatokat tető alá hozza, vagyis a Szótár M betűvel kezdődő második felét belátható időn belül megjelentesse. Disszertációja messzenően érdemessé teszi erre a bizalomra.

Szovák Kornél nem kevesebbre vállalkozott, mint a megjelent öt kötet több mint kétezer oldal terjedelmű anyagának felülvizsgálatára. A régóta tartó és sokszor újrakezdett anyaggyűjtés esetében feltétlenül szükséges volt ennek a feladatnak az elvégzése. Ezt indokolta az új forráskiadványok egyre gyarapodó száma, Szentmártoni Szabó Géza és Ritoókné Szalay Ágnes felfedezése révén Janus Pannonius, illetve Vetési László ismeretlen szövegeinek közzététele, a korábban mellőzött forráskiadványok figyelembevételére és folytathatnák a felsorolást.

A bővítés szükségességét Boronkai Iván és Szovák Kornél már régen felismerte. Ennek bizonyítéka az a két magyar (Aetas 1993:1, p. 187-210, 1994: 1, p. 250-279) és egy idegennyelvű közlemény [Archivum Latinitatis Medii Aevi 53 (1995) p. 41-85], amely a Szótár első négy kötetének anyagát egészítette ki. De a teljes körű felülvizsgálat ideje most jött el. Borsa Iván, majd Rácz György és munkatársai mondhatni forradalmasították a középkorkutatást. Tevékenységük révén a hazai és a külföldi magyar vonatkozású középkori forrásanyag kétszázézer levéltári egysége az elektronikus adatbázis révén áttekinthetővé, s mi több, digitális képük az internet segítségével bárhol és bárkinek ingyen elérhetővé vált. Így a forráskiadványokból kiírt adatokat gyanú esetén könnyen lehet ellenőrizni. De azonnal tegyük hozzá, hogy ez utóbbi lehetőség csak egy éve áll rendelkezésre. Ezt megelőzően – és Szovák Kornél kutatásainak a zöme erre a periódusra esett – nehezebb, időigényesebb volt az eredeti forrás hagyományos fényképéhez hozzájutni.

Szovák Kornél hatalmas munkát végzett. Saját kutatásai során mintegy ötezer önálló adatot gyűjtött össze, számtalan szócikket ellenőrzött és javított. Az eredmény a disszertáció, a Szótár első öt kötetének pótkötete lett. A Supplementum első része közel ezer új szócikket tartalmaz. Ezek egyike sem szerepel a Szótár 12 ezer valódi szócikket felölelő öt kötetében. A

jóval bővebb második rész olyan szócikkeket foglal magában, amelyek vagy jelentéstöbbletet adnak a Szótárban megjelent anyaghoz képest, vagy gyarapítják az abban közölt adatállományt. Ez utóbbiak alapvetően a kevés, legfeljebb öt adatot tartalmazó szócikkeket bővítik, az adott szó biztos ismeretét, használatát dokumentálják. Végül a harmadik rész a középkori latin-magyar szójegyzékek egy betűrendbe összevont anyagát tartalmazza. Ez utóbbi remek választás volt, hiszen segíti az egybevetést, a latin szavak használatának megítélését.

Az értekezés szótári részéhez jelentős tanulmány társul. Több mint szokványos bevezető tanulmány. Természetesen ismerteti a Szótár előtörténetét és történetét, felsorolja az összes résztvevőt, a többnyire feledni szokott cédulázóktól a lektorokig mindenkit. A Szótár megbízhatóságának ellenőrzése, a pótkötet anyagának összeállítása alkalmat adott Szovák Kornélnek arra, hogy a középkori magyarországi latinság terjedelmét, fejlődési tendenciáit, rétegeit bemutassa. A Szótár anyagán kívül igen gazdag hazai és nemzetközi szakirodalmat hasznosított, valamint számos kiadott és kiadatlan forrásanyagot értékesített, s ha kellett, sokszor kellett, helyesbített, miután a kiadást egybevetette az eredetivel. A bevezető tanulmány, amely Szovák Kornél eddig sem ismeretlen sokoldalú felkészültségéről tanúskodik, számos új eredményt tartalmaz. Elsőként kísérelte meg a magyarországi latin szókincs egyes rétegeinek arányait számszerűsíteni. Felhívta a figyelmet a méltatlanul kezelt heraldikai szaknyelvre, a sermo-irodalom fontosságára. A *millemagister* (ezeremester) szó jelentésváltozásának bemutatása az antikvitástól a koraújkorig filológiai mestermunka. A további munkálatokat illetően a tanulmány számos megfontolandó észrevételt tesz. Messzemenően egyetértünk Szovák Kornél végkövetkeztetésével: „A Magyarországi Középkori Latinság Szótárában foglalt lexikai anyag mind számát, mind tartalmi-műfaji megoszlását tekintve hű tükrre egy minden fontos életjelenséget kifejezni képes, valaha a Kárpát-medencében használt latinitás kiterjedt használatának. Rendkívül formagazdag nyelvnek bizonyult, aminek a szókincse elég kiterjedt volt ahhoz, hogy egyazon jelenséget változatosan tudjon kifejezni.” (Tézisek p. 11)

Bármennyi is igyekeztem, az értekezést illetően kevés észrevételem lehet. A bevezető tanulmányban többször is szó esik arról a ritka alkalomról, amikor ugyanazt az eseményt több leírásból ismerjük. Egy ilyen szép példával foglalkozik a szerző. Ehhez tegyük hozzá egy szerény esetet. Az 1363. évi bosznia hadjáratban ellopták Nagy Lajos király pecsétnyomóját.

Az eseménynek két műfajban is megvan a rövid leírása. Az egyik Tótsolymosi Apród János küküllői főesperes Nagy Lajosról írt életrajzában (Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. p. 179, cap. 163), a másik a királyi udvarban 1363/64 fordulóján megfogalmazott és számos példányban megmaradt oklevélben [Turul 19 (1901) p. 27-37, kül. p. 28-30] található. Talán érdemes a két változatot nyelvi megformálás tekintetében összehasonlítani.

A tanulmány kétszer (p. 38-39) is hivatkozik a pálosok jólismert kódexére, arra a bizonyos Zöld könyvre, az Egyetemi Könyvtárban őrzött *Liber viridis*-re (Cod. lat. 115 = DF 286489). Először a rendi formuláskönyvek kapcsán említi, hogy kiadására sor kerül, másodsor pedig a szerzetesek sajátos latinhasználatára idéz belőle egy remek példát, a bencések eddig ismeretlen reformkáptalana kiadványát 1395-ből. Az utóbbi hivatkozás pontos, az előbbi viszont javítandó. A *Liber viridis* második része ugyan számos oklevélmásolatot tartalmaz, de nem formuláskönyv. Van viszont egy másik kódex az Egyetemi Könyvtárban (Cod. lat. 131), amely pálos formuláriumot tartalmaz a 16. század első feléből. Ennek szövege F. Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor kiadásában hamarosan megjelenik.

A tanulmány (p. 28, vö. Tézisek p. 7) a régebbi szakirodalomból ismert Nyírkállói kódex megjelölést használja. Ennél pontosabb, ha Magyi János formuláskönyvéről vagy Magyi János formuláskönyvét tartalmazó kódexről beszélünk.

Az értekezés szótári részéhez is csak néhány megjegyzést fűzök. A pótkötetben valamilyen formában jelezni kellene a Szótárban közölt anyagból törlendő téves szócikkeket. A pótkötet kinyomtatása előtt feltétlenül szükséges bedolgozni a fentebb említett közleményekben megjelent kiegészítéseket, hiszen így lesz teljes az anyag. Fel kell venni a szekerce, bárd jelentésű *ascia* szót is, aminek kimaradását nem kis meglepetéssel tapasztaltam. Közel másfél évtizeddel ezelőtt, amikor Szovák Kornél Kiss Lajos nyelvész emlékkönyvébe szánt cikkét írta, lelkesen újságolta, hogy az általam közölt oklevélszövegben előforduló *ascia* szó, nincsen dokumentálva a Szótárban és kiegészítéseiben. Mindezeket túl nem ismerek olyan szót, amely ne szerepelne a pótkötetben, és olyat is alig, amelynek jelentéseit újabbal lehetne bővíteni. Ilyen a *cohors* szó, amelyet a Szótár (II. p. 173-174) 23 cédula alapján *tömeg, sokaság, sereg, csapat, társaság* fogalmakkal értelmez. A városi oklevelekben azonban van más jelentéstartalma is, amint arra Gulyás László Szabolcs

kézírtos doktori értekezése felhívta a figyelmet. (A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. Debrecen, 2008. p. 61.) Patakon, azaz Sárospatakon 1356-ban a *tota cohors civium et hospitum de Pothok* fordulat (DF 219468) a városlakók egyetemét jelenti. A Nyitra megyei Privigye oklevele 1389-ben az esküdtek testületét fejezi ki ezzel a szóval (*Iudex Priuynensis, omnisque Iuratorum cohors, nec non tota vniuersitas eiusdem communitatis*. Fejér, X/1. p. 563. Az adatbázisban nincsen meg.) Trencsén város és társai oklevele pedig 1416-ban Zsolna város egyetemének testületét illeti ezzel a szóval (*contra advocatum presentem et futurum eiusque consilii iuratos atque communitatis cohortem civitatis Silinensis*. ZsO V. p. 676, nr. 2536 = DF 274697).

Talán bővíthet az alapvetően záradék jelentésű *clausula* szónak (II. p. 146) a jelentéstartalma. Feltehetően oklevelet értett alatta a garamszentbenedeki konvent (DL 16100). Átírás céljából 1369-ben bemutatták neki Nagy Lajos király 1351. évi privilégiumát, amely két oklevélszöveget foglalt magában. A másodikat 1364-ben írták az általános gyakorlatnak megfelelően a privilégium utolsó sora alatti üres helyre, amikor a privilégiumot ezzel az oklevélszöveggel és a régi függőpecsét mellé függesztett új kettőspeccséttel hitelesítették és erősítették meg. A privilégium átírásakor a garamszentbenedeki konvent (egyelőre egyedüli módon) ezt a teljesértékű oklevelet nevezte új pecséttel hitelesített és megerősített klauzulának (*quandam clausulam in fine supradicti privilegii ... sub maioris ac novi duplicis sigilli ... appensione ratificatam et confirmatam continentemque ista verba, que secuntur*).

Szovák Kornél a Szótár köteteinek szóanyagát alapos vizsgálódása után megbízhatónak ítéli. Ezt neki el kell hinnünk, ez bizonyára így is van. De azért mondjuk ki, hogy a Szótár a Pótkötettel együtt még megbízhatóbb lett, és a további kötetekben ezt az igen magas szintet reméljük az általa vezetett munkacsoporttól.

Szovák Kornél értekezését teljes meggyőződéssel ajánlom tudományos vitára, és javaslom, hogy a Tisztelt Bíráló bizottság méltassa a legnagyobb elismerésre.

Budapest, 2011. szeptember 8.

Dr. Solymosi László
az MTA levelező tagja